

Сойко І. М., к.пед.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ НА УРОКАХ РІДНОЇ МОВИ

Анотація. У статті досліджено актуальні проблеми підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування мовленнєвих компетентностей на уроках рідної мови. Обґрунтовано, що майбутній учитель повинен добре опанувати методiku навчання, швидко знаходити потрібне слово в словнику, володіти відповідними алгоритмічними прийомами, що ґрунтуються на доброму знанні алфавіту. Розкрито, що процес викладання методики української мови, сприяє підготовці студентів до формування в учнів початкових класів мовно-мовленнєвої компетентності, вирішенню проблеми освіти, виховання, розвитку молодших школярів засобами рідного слова.

Ключові слова: професійна компетентність, учитель початкової школи, мовно-мовленнєва компетентність, молодші школярі.

Аннотация. В статье исследованы актуальные проблемы подготовки будущих учителей начальной школы к формированию речевых компетенций на уроках родного языка. Обосновано, что будущий учитель должен хорошо овладеть методикой обучения, быстро находить нужное слово в словаре, обладать соответствующими алгоритмическими приемами, основанными на хорошем знании алфавита. Раскрыто, что процесс преподавания методики украинского языка, способствует подготовке студентов к формированию у учащихся начальных классов культурно-речевой компетентности, решению проблемы образования, воспитания, развития младших школьников средствами родного слова.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, учитель начальной школы, культурно-языковая компетентность, младшие школьники.

Annotation. The current problems of the primary school future teachers' training to formation of speech competences at the lessons of native language are made clear in the article. The future teacher must master teaching methods, he/she must find the necessary word in the dictionary quickly, he/she must know appropriate algorithmic techniques based on good knowledge of the alphabet. The process of teaching methods of Ukrainian helps to train students for formation of the primary school pupils' speech competence, solving the

problems of education, upbringing and development of young schoolchildren by means of the native word.

Keywords: *professional competence, primary school teacher, speech competence, young schoolchildren.*

На сучасному етапі реформування школи в цілому і вдосконалення навчання рідної мови зокрема, одним із найголовніших завдань є формування ініціативної, самостійно мислячої особистості спроможної вільно і досконало володіти рідною мовою як засобом спілкування, пізнання навколишнього світу, так і засобом самореалізації і життєтворчості. У сучасних умовах модернізації шкільної освіти особливої актуальності набуває проблема опанування школярами рідної мови не лише як засобу пізнання, а й спілкування, прилучення до скарбниць культури українського народу, формування в них мовної і мовленнєвої компетенції як сукупності знань, умінь і навичок, необхідних для застосування державної мови у різних сферах життя і виробництва. Основна мета навчання рідної мови в школі полягає у формуванні особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно користуватися мовними засобами.

Дослідженню проблеми професійної підготовки вчителя у вищих навчальних закладах присвячені роботи В. Андрущенка, О. Антонової, С. Гончаренка, І. Зязюна, М. Лещенко, Н. Ничкало, О. Семенов, С. Сисоевої, Л. Хомич та ін. Теоретичні та культурологічні аспекти формування й становлення нового покоління фахівців всебічно висвітлено в працях В. Андрущенка, І. Зязюна, В. Кременя, М. Романенка та ін. Основні положення компетентнісного підходу в системі підготовки педагогічних працівників визначено В. Баркасі, Н. Бібік, Н. Волковою, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко та ін.

Психологічні аспекти проблеми формування мовленнєвої компетенції відображені у працях Л. Виготського, М. Жинкіна, І. Синиці, Л. Щерби. Педагогічні і методичні питання формування мовленнєвої компетенції розробляли й сучасні вчені: В. Бадер, О. Біляєв, Т. Ладжинська, В. Мельничайко, Л. Мацько, М. Пентилюк, Г. Шелехова.

У реалізації навчально-виховних завдань національної школи вивчення рідної мови виступає як перший і найголовніший навчальний предмет. Не випадково К. Ушинський назвав її могутнім і великим педагогом, який «не тільки навчає багато чого, а й навчає напрочуд легко, за якимсь недосяжно полегшеним методом». «Рідна мова виконує насамперед дві соціальні функції – служить засобом розвитку особистості як передумови розвитку народу і використовується як засіб пізнання та комунікації» [1, с. 54].

Мова – це головний інстинкт, який відрізняє людину від інших живих істот; це є соціальний зв'язок між людьми, засіб для виявлення свого внутрішнього світу і для приймання нового безмежного знання. З усіх

живих істот словесну мову має тільки людина, і це робить її паном над усім світом. Уявлення дитини тільки тоді стають певними і ясними, коли вони одержують словесне вираження. І, саме тому, одне з провідних місць у загальній системі навчання посідає розвиток мовлення. «Мовлення є не лише засобом спілкування, але й засобом мислення, носієм свідомості, пам'яті, інформації, засобом управління своєю поведінкою». Проблема мовленнєвої підготовки дітей включає в себе поняття мовленнєвої компетенції. Поняття компетенція сприймається як похідне, вужче від поняття компетентність [1, с. 60].

Компетенція – об'єктивна категорія, суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень тощо в певній сфері діяльності людини. Складовими предметної компетенції є знання, вміння, ставлення та навички.

Мовленнєва компетенція є однією з провідних складових характеристик особистості, що формується у процесі її розвитку. Особлива роль у цьому процесі належить початковій ланці освіти, де виявляються і планомірно розвиваються здібності дитини, формуються вміння, навички та бажання вчитися, створюються умови для розвитку всіх сторін особистості, її самовираження.

Проблема розвитку мовленнєвої компетенції дитини займає одне з провідних місць у сучасній педагогіці, саме цим обумовлюється необхідність цілеспрямованої, систематичної роботи щодо мовленнєвої підготовки школярів у школі, адже мовленнєвий розвиток особистості є одним із найважливіших показників її цілісності та самодостатності.

У програмі для загальноосвітніх навчальних закладів із курсу «Українська мова» мовленнєва змістова лінія, яка є основною, передбачає розвиток усного і писемного мовлення учнів, їхнє вміння користуватися мовою як засобом спілкування, пізнання, впливу. З цієї метою розвиваються, удосконалюються усні види мовленнєвої діяльності, якими учні певною мірою оволоділи у дошкільному віці (слухання-розуміння; діалогічне, монологічне мовлення), а також формуються, удосконалюються види мовленнєвої діяльності, які пов'язані з писемним мовленням (читання вголос і мовчки, робота з дитячою книгою, письмові види робіт) [2, с. 25].

Мета нашої статті – теоретично обґрунтувати підготовку майбутніх учителів початкової школи до формування мовленнєвих компетентностей на уроках української мови.

Для досягнення мети в статті ставляться такі завдання:

– з'ясувати особливості підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування мовленнєвих компетентностей на уроках української мови;

– уточнити сутність феномену «мовленнєва компетентність» та визначити зміст поняття «мовленнєва компетентність учителя початкових класів на уроках української мови».

З-поміж предметів початкового шкільного курсу вирішальна роль у навчанні, вихованні і розвитку особистості належить рідній мові. Адже саме від умінь і навичок з рідної мови (читати, запитувати і відповідати, розповідати, переказувати почуте й прочитане, висловлювати свої думки усно й письмово) залежатимуть успіхи школяра в оволодінні знаннями з усіх інших предметів, зростання його загального розвитку, підвищення культурного рівня, розширення кругозору.

Реалізація нової мети шкільної мовної освіти – формування й удосконалення умінь і навичок учнів щодо володіння рідною мовою в усіх сферах і видах мовленнєвої діяльності – вимагає якісної мовно-мовленнєвої та методичної підготовки вчителя початкових класів у вищому педагогічному навчальному закладі.

Майбутній спеціаліст початкової ланки освіти має осмислити основні цілі й завдання початкового курсу української мови, сприйняти й усвідомити ті науково-методичні концептуальні засади, на яких ґрунтується його сучасна модернізація; знати актуальні проблеми методики української мови на сучасному етапі, особливості змісту й організації навчання мови і мовлення, методичні поради до вивчення окремих розділів шкільної програми.

Формування мовної особистості молодшого школяра має здійснюватися з урахуванням компетентнісного підходу, оскільки саме володіння ключовими компетентностями передбачає готовність використовувати засвоєні знання, навчальні уміння й навички, способи діяльності для розв'язання практичних, пізнавальних, комунікативних завдань.

У мовленнєвій діяльності слід розрізняти мовну і мовленнєву компетенції, а в мовленнєвій компетенції – лексичну, фонетичну, граматичну, діалогологічну та комунікативну.

Мовна компетенція – це засвоєння і усвідомлення мовних норм, що історично склалися в фонетиці, лексиці, граматиці, орфоєпії, семантиці, стилістиці та адекватне їх застосування в будь-якій людській діяльності в процесі використання певної мови.

Мовленнєва компетенція – це вміння адекватно й доречно практично користуватися мовою в конкретних ситуаціях (висловлювати свої думки, бажання, наміри, прохання тощо), використовувати для цього як мовні, так і позамовні (міміка, жести, рухи) та інтонаційні засоби виразності мовлення.

Лексична компетенція – наявність певного запасу слів у межах вікового періоду, здатність до адекватного використання лексем, доречне вживання образних виразів, приказок, прислів'їв, фразеологічних зворотів.

Фонетична компетенція – правильна вимова всіх звуків рідної мови, звукосполучень відповідно до орфоєпічних норм, наголосів, добре розвинений фонематичний слух, що дозволяє диференціювати фонемі; володіння інтонаційними засобами виразності мовлення (темп, тембр, сила голосу, логічні наголоси тощо).

Граматична компетенція – неусвідомлене вживання граматичних форм рідної мови згідно з законами і нормами граматики (рід, число, відмінок, клична форма тощо), чуття граматичної форми, наявність корекційних навичок щодо правильності вживання граматичних форм.

Діамонологічна компетенція – розуміння зв'язного тексту, вміння відповідати на запитання і звертатися з запитаннями, підтримувати та розпочинати розмову, вести діалог, складати різні види розповідей.

Комунікативна компетенція – комплексне застосування мовних і немовних засобів з метою комунікації, спілкування в конкретних соціально-побутових ситуаціях, уміння орієнтуватися в ситуації спілкування, ініціативність спілкування. Кожний вид компетенції має базисні вікові характеристики.

Отже, мовленнєва компетентність є поняттям комплексним. Спираючись на мовну компетентність, вона охоплює систему мовленнєвих умінь (основних елементів культури слухання і мовлення), формування яких має здійснюватися в початкових класах відповідно до вимог програми [3, с. 1–48].

Мовно-мовленнєва компетентність особистості виявляється у засвоєнні знань про мову і сформованості умінь користуватися нею, багатством її виражальних засобів залежно від мети та умов спілкування.

На питання підготовки студентів до формування мовної особистості учнів початкових класів, до уваги береться технологічний підхід в освіті, а також визначені у педагогіці професійні особливості мовленнєвої діяльності вчителя: а) учитель спеціально організовує цю діяльність, керує нею залежно від умов педагогічного спілкування; б) кінцевим результатом такої діяльності є досягнення гуманістично-спрямованої мети, пов'язаної з вихованням учнів; в) добір мовних і мовленнєвих засобів здійснюється залежно від потреб, завдань взаємодії вчителя з учнями; г) мовленнєва діяльність педагога в реальній ситуації спілкування будується на відтворенні (рефлексії) стану, поведінки, реакції учнів, вона регулюється змістом зворотної інформації, яку отримує вчитель; д) мовлення вчителя є предметом його педагогічного аналізу й самоаналізу, постійного самовдосконалення [4, с. 208].

Ознайомлення майбутніх фахівців з психолого-педагогічними, лінгвістичними і методичними передумовами формування мовно-мовленнєвої компетентності учнів здійснюється на лекціях, практичних заняттях з методики викладання української мови, під час самостійного опрацювання окремих тем курсу та в науково-дослідній роботі. Студентам необхідно дати орієнтири в тому, які вимоги до знань учнів вони мають ставити. Як у цих вимогах поєднувати настанову на запам'ятовування окремих лінгвістичних відомостей з прагненням стимулювати мислительну активність учнів, спрямовану на творче застосування здобутих теоретичних знань у практичній мовленнєвій діяльності. Йдеться про те, що коли мовне або мовленнєве поняття, мовна або мовленнєва норма подаються в

підручнику у формі визначення, правила, то це зовсім не означає, що й питання для перевірки їх засвоєння мають бути зорієнтовані переважно на звичайне відтворення поданих у підручнику формулювань. Наприклад: «Що таке текст?» «Що називається розповідним реченням?» «Що називається прикметником?» та ін. Зауважимо, що коли такі запитання інколи і ставляться перед учнями, то вони мають з вуст учителя звучати не як самоціль, а як засіб актуалізації засвоєних учнями мовних знань і їх застосування у процесі виконання завдань і вправ з різним рівнем самостійної мовленнєвої діяльності.

Учителеві важливо переконатися передусім у тому, що учень усвідомив подане правило чи формулювання і домагатися того, щоб він на основі здобутих знань навчився розв'язувати особистісно значущі практичні мовленнєві завдання, які виникають перед ним у процесі не тільки навчальної діяльності, а й у різних ситуаціях повсякденного життя і спілкування в школі і поза школою. Для цього слід поставити перед ним такі запитання або завдання, які вимагають певного розчленування правила, визначення, опори на істотні ознаки мовного поняття, на прийоми застосування засвоєного правила, поняття в мовній і мовленнєвій діяльності, на наведення відповідних мовних прикладів або мовленнєвих ситуацій, які свідчитимуть, що учень свідомо засвоїв це поняття, правило, настанову чи пораду. Виявлені мовні і мовленнєві вміння можуть розглядатися як предметно мовна компетентність у дії, як уміння ефективно здійснювати комунікацію, яка в сучасному суспільстві набуває всеохоплювального характеру. Важливо, щоб майбутні вчителі початкових класів, користуючись програмними вимогами, уміли добирати відповідні завдання для учнів з метою формування в них предметної компетенції з розділу, який опрацьовується [3, с. 19].

Відомо, що в структурі мовленнєвої діяльності важлива роль належить лексико-семантичному рівню, тому у процесі підготовки майбутніх учителів початкових класів до навчання мови приділяємо значну увагу роботі зі словом, спрямованій на збагачення, уточнення, закріплення й активізацію лексичного запасу.

Специфіка лексико-семантичного рівня мовної структури, його зв'язки з усіма іншими основними й неосновними рівнями визначає необхідність різнобічного підходу до слова в процесі вивчення рідної мови. У сучасних шкільних програмах з української мови розглядається широке коло питань, пов'язаних з вивченням лексики як системного явища. Наукове обґрунтування методики формування у молодших школярів лексичних умінь спирається на лінгвістичне положення про єдність мови і мовлення.

Знання лексичного значення слова і вміння його визначити відіграють важливу роль у поповненні словникового запасу молодших школярів, у їхньому мовленнєвому розвитку. Адже зв'язне мовлення учнів має ґрунтуватися

на їхньому словниковому запасі, на вмінні знаходити для вираження думки відповідні лексичні засоби та співвідносити їх зі сферою вживання, з орієнтацією на стильову особливість створюваного тексту. Тому, як свідчить практика, майбутніх спеціалістів початкової ланки освіти в процесі роботи над різними розділами методики викладання української мови, а особливо над методикою розвитку мовлення, необхідно навчити добирати завдання, які забезпечують тісний взаємозв'язок лексико-граматичних знань та розвитку мовленнєвих умінь і навичок учнів.

Слід підкреслити, що ті види навчальної діяльності, які відповідно до Державного освітнього стандарту з освітньої галузі «Мови і літератури» здійснюються в руслі мовленнєвої, мовної і соціокультурної змістових ліній, значною мірою сприяють забезпеченню соціалізації молодших школярів. Сучасний школяр на уроці рідної мови виступає не тільки в ролі слухача, тим більше пасивного, а насамперед у ролі активного співрозмовника, доповідача, коментатора навчальних ситуацій, у яких беруть участь однокласники у навчальних діалогів і полілогів. Саме в таких формах активної навчальної діяльності школярів виявляються адаптивні можливості сучасної мовної освіти, відбувається активна соціалізація учнів, які в процесі шкільного навчання, здобування початкової мовної освіти беруть участь у таких видах і формах мовленнєвої діяльності, з якими їм доведеться зіткнутися в старших класах, у майбутньому дорослому житті і професійній діяльності [5, с. 25].

Готуючи майбутніх учителів до роботи над розділом «Слово» у 2–4 класах, зокрема до опрацювання таких тем, як «Значення слова», «Будова слова» та «Частини мови», на лекційних і практичних заняттях акцентуємо увагу на тому, що сучасна шкільна програма передбачає в роботі над словом двобічний підхід: учнів необхідно знайомити з деякими доступними для них лексичними і граматичними відомостями в межах кожної частини мови [6]. Студенти мають усвідомити, що, формуючи і розширюючи уявлення про будову слова, частини мови, їх граматичні ознаки, синтаксичну роль, необхідно працювати над лексичним значенням слова, практично знайомити учнів з найуживанішими синонімами, антонімами, багатозначними словами, словами, які вживаються в прямому і переносному значенні, з деякими омонімами та фразеологічними зворотами – у межах кожної частини мови.

У процесі такої діяльності студенти переконуються, що завдання для формування лексико-граматичних умінь молодших школярів немає потреби виділяти в окремий етап роботи, їх використовують як дидактичний засіб для досягнення основних цілей уроку.

На сучасному етапі важливо підготувати вчителя, який може змінити акценти з інформаційного на проблемно-діяльнісний тип навчального процесу, працювати в умовах особистісно орієнтованої системи навчання і

виховання, особливості якої майбутній спеціаліст має відчутти і засвоїти, ще навчаючись у вищому педагогічному навчальному закладі [3, с. 33].

Дослідивши сучасну теорію і практику мовленнєвої підготовки майбутніх учителів, можна стверджувати, що ще недостатньо вивчено та розроблено теоретичні засади формування у студентів мовленнєвої компетентності. Існує нагальна потреба опрацювання і поширення результатів відповідних досліджень і досвіду з цього напрямку в університетській освіті, об'єктивної оцінки пропонованих технологій навчання і вивчення можливих шляхів удосконалення якості професійної мовленнєвої підготовки випускників вищої школи.

Закономірно, що в цій ситуації необхідним є пошук нових рішень у царині професійної мовленнєвої культури майбутнього вчителя, вдосконалення механізмів, які регулюють якість його мовленнєвої діяльності.

1. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения : В 6 т. / Сост. С. Ф. Егоров. – М. : Педагогика, 1989. – Т. 4 : Родное слово. – 528 с. **2.** Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1–4 класи. К. : «Початкова школа». — 2007. – 432 с. **3.** Методика викладання української мови. Програма навчального курсу (за вимогами кредитно-модульної системи). – Тернопіль : ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2008. – 48 с. **4.** Педагогічна майстерність : Підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; За ред. І. А. Зязюна. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К. : Вища шк., 2004. – 422 с. **5.** Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2011. – № 7. – С. 1–9. **6.** Проект Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.kharkivosvita.net.ua/files/Rozv_osviti.pdf. – Назва з екрану.

Рецензент: д.пед.н., професор Поташнюк І. В.